

Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam

Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief

Erik Snel
Jack Burgers
Godfried Engbersen
Maria Ilies
Robbert van der Meij
Katja Rusinovic

Projectconsortium

Binnen het onderzoeksprogramma 'Kennis voor krachtige Steden' van Nicis Institute zijn meer dan veertig projecten in uitvoering. Dit rapport is het eerste resultaat van een van deze onderzoeken, namelijk het onderzoek 'Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa: sociale leefsituatie en arbeidspositie'. Ieder onderzoeksproject wordt uitgevoerd door een consortium van één of enkele universitaire onderzoeksgroepen en een aantal stedelijke partijen. Het is een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en professionals uit de stedelijke praktijk.

Het consortium voor dit onderzoek bestaat uit:

Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)

gemeente Breda

gemeente Den Haag

gemeente Dordrecht

gemeente Hillegom

gemeente Katwijk

gemeente Moerdijk

gemeente Rotterdam

gemeente Westland

gemeente Zundert

Nicis Institute

Projectleider van het onderzoek is prof. dr. Godfried Engbersen, hoogleraar sociologie (EUR).

Voorwoord

Migratiestromen zijn moeilijk te voorspellen. Migratiedeskundigen hadden niet voorzien dat na de uitbreiding van de Europese Unie in 2004 zoveel arbeidsmigranten uit Polen naar Engeland, Ierland en later ook naar Nederland zouden vertrekken. Ook integratieprocessen zijn moeilijk te voorspellen. Het is op voorhand moeilijk in te schatten welke arbeidsmigranten blijven en welke terugkeren naar het land van herkomst of doormigreren naar een ander land. Ook is het lastig in te schatten wat de gevolgen zijn van de toetreding van Bulgarije en Roemenië tot de Europese Unie voor Nederland. Door de grote onzekerheid en grilligheid van arbeidsmigratie is het van belang om migratieprocessen nauwlettend te onderzoeken. Dat voorkomt verrassingen en kan mogelijke sociale problemen voorkomen.

Voor u ligt het eerste rapport in het kader van het Nicis-onderzoek 'Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief'. Dit rapport behandelt de positie van arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam. Rotterdam behoort tot de steden die het voortouw hebben genomen in de kennisverwerving over arbeidsmigranten uit Oost- en Midden-Europa. De havenstad nam mede het initiatief tot de eerste 'Polentop' in 2007. Ook wees de stad al in een vroeg stadium op een aantal problemen dat verbonden is met de nieuwe arbeidsmigratie (zoals huisvesting en overlast). In het kader van deze studie heeft Rotterdam verzocht het accent te leggen op de positie van de Bulgaren, omdat over deze groep relatief weinig bekend is.

Wij zijn de gemeente veel dank verschuldigd bij de totstandkoming van dit rapport. Albert de Jong, Rini Ruefli, Veerle Naudts en Gerdien Wesels hebben het onderzoek met groot elan begeleid, talloze suggesties gedaan en het concept-rapport nauwlettend becommentarieerd. Dat geldt in het bijzonder voor Veerle Naudts. Ook danken wij wethouder Hamit Karakus (Wonen, Ruimtelijke Ordening en Vastgoed) voor zijn commentaar bij een tussenrapportage van het onderzoek. Ten slotte danken wij de Bulgaarse, Poolse en Roemeense interviewers die onder leiding van Maria Ilies (projectcoördinator Erasmus Universiteit) op zorgvuldige wijze de interviews hebben gedaan.

Godfried Engbersen (projectleider)

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Werving van respondenten en representativiteit	11
3	Achtergrondkenmerken van respondenten	13
4	Aankomst in Nederland	15
5	Onderwijs- en arbeidsmarktpositie: Bulgaarse groep een problematische categorie	19
6	Huisvesting	27
7	Toekomstperspectief	33
8	Conclusies	37
	Literatuur	39
	BIJLAGE 1	43

1 Inleiding

Tien jaar geleden verstrekte Nederland ongeveer 5.000 werkvergunningen aan tijdelijke arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europese EU-landen (in het volgende aangeduid als 'MOE-landen'). Zes jaar later waren dat er ruim 60.000 (De Boom et al. 2008; Engbersen et al. 2010). In de tussenliggende periode zijn Polen en zeven andere MOE-landen toegetreden tot de Europese Unie (mei 2004). Sinds mei 2007 hebben deze werknemers uit de nieuwe EU-landen volledige toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt en is hun aantal in Nederland sterk toegenomen. In januari 2007 traden Bulgarije en Roemenië toe tot de EU. De gevolgen daarvan waren direct merkbaar in Nederland, al dienden (en dienen) werknemers uit deze landen als voorheen te beschikken over een tewerkstellingsvergunning (twv). Volgens officiële registraties is het aantal ingezetenen in Nederland geboren in een van de nieuwe EU-lidstaten tussen 2004 en 2009 toegenomen van 42.000 tot ruim 90.000.¹ Lang niet iedere arbeidsmigrant uit de MOE-landen is echter formeel ingeschreven. Weltevrede et al. (2009) schatten dat op 1 januari 2009 ongeveer 160.000 arbeidsmigranten uit MOE-landen in Nederland werkzaam waren. Daarvan was de overgrote meerderheid afkomstig uit Polen, maar er was ook sprake van een groeiende groep Bulgaren en Roemenen.

De Nederlandse economie profiteert van de komst van 'MOE-landers', maar de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa brengt ook een aantal problemen met zich mee. Die worden vooral zichtbaar in gemeenten en steden met grote concentraties MOE-landers (Gemeente Den Haag 2010; Gemeente Pijnacker-Nootdorp 2009). Rotterdam is een van de eerste gemeenten die zich bezig is gaan houden met de schaduwzijden van arbeidsmigratie. De stad organiseerde in december 2007 een 'Polentop' waar allerlei vraagstukken aan bod kwamen (Engbersen et al. 2010). Ook publiceerde de gemeente eind 2008 een verkennend onderzoek naar de leef- en werksituatie en de (toekomst)plannen van Polen in Rotterdam (Gemeente Rotterdam 2008). Hieruit bleek dat het om een nogal diverse groep ging. Oudere arbeidsmigranten met familieverantwoordelijkheden bleken sterk georiënteerd op een tijdelijk verblijf, terwijl jongere, hoger opgeleide arbeidsmigranten meer onzeker waren over hun verblijf en deels de verwachting uitspraken langer te blijven (Korf 2009 en Weltevrede et al. 2009). Deze verschillende verblijfsoriëntaties hebben gevolgen voor huisvesting, inburgering en integratie. De gemeente sprak haar zorg uit over de rol van (malafide) uitzendbureaus en huisbazen. Zij was van mening dat arbeidsmigranten beter gewezen moeten worden op hun rechten bij huisvesting, arbeidsvoorwaarden en ook dat

¹ Gegevens CBS Statline. De nieuwe EU-lidstaten zijn Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië, Cyprus en Malta (toegetreden in 2004) plus Bulgarije en Roemenië (toegetreden in 2007).

tegen ontduiking van regels voor arbeids- en huisvestingsomstandigheden hard opgetreden diende te worden.

Leefbaar Rotterdam publiceerde een rapport waarin werd gesteld dat de toestroom van MOE-migranten en de permanente vestiging van een deel van deze mensen een druk legde op de lokale gemeenschap in termen van leefbaarheid, sociale cohesie en voorzieningen (Leefbaar Rotterdam 2008a). De partij wilde dat de komst en integratie van deze groep beter werd vormgegeven en deed daarvoor een reeks van voorstellen. Deze hadden onder meer betrekking op een betere handhaving van regels, het vaststellen van een quotum voor MOE-landers, toezicht en controle van uitzendbureaus, extra bevoegdheden voor interventieteams, meer capaciteit voor politie, huisvesting, bestrijding van criminaliteit en uitbreiding en bewaking van toegang tot publieke voorzieningen (Leefbaar Rotterdam 2008b).

Een typerend aspect van de toestroom van arbeidsmigranten uit de MOE-landers is dat die zich onttrekt aan gemeentelijke registratie: substantiële aantallen migranten registreren zich niet. Dat geldt niet alleen voor hen die hier slechts kort verblijven, maar ook voor diegenen die langer in Rotterdam wonen en werken. De gemeentelijke basisregistratie geeft daarom maar een beperkt inzicht in de aard en omvang van de aanwezigheid van MOE-landers in Rotterdam. Dit geldt in het bijzonder voor arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië die recent in Nederland zijn gearriveerd. Zij dienen weliswaar formeel een werkvergunning te hebben om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt, maar er zijn indicaties dat dit feitelijk lang niet altijd het geval is.

Het onderhavige onderzoek wil in de kennislacune over arbeidsmigranten uit MOE-landen voorzien. Op verzoek van de gemeente Rotterdam wordt in dit onderzoek vooral gekeken naar de thematiek van Bulgaarse arbeidsmigranten en wel om twee redenen. Ten eerste was door eerder onderzoek al vrij veel informatie over Poolse migranten in Rotterdam beschikbaar. Ten tweede leeft onder bestuurders en uitvoerende ambtenaren uit Rotterdam een zekere bezorgdheid dat de groeiende groep Bulgaren in de stad problematisch zou kunnen zijn, al was het maar omdat men tot dusver weinig zicht heeft op de werk- en woonomstandigheden van deze categorie. Overigens wordt in deze studie ook gekeken naar Polen en Roemenen. Juist door de vergelijking met deze groepen krijgt de typering van de Bulgaarse arbeidsmigranten meer tekening en perspectief.

Dat zich juist onder Bulgaarse arbeidsmigranten problemen kunnen voordoen, heeft deels zijn oorsprong in de ambivalente juridische positie van deze groep (samen met Roemeense arbeidsmigranten) in Nederland. Sinds Bulgarije en Roemenië in januari 2007 lid van de EU werden, hebben burgers uit beide landen vrij toegang tot Nederland. Ze hebben echter geen vrije toegang tot de formele Nederlandse arbeidsmarkt. Net als eerder (tussen 2004 en 2007) voor Poolse arbeidsmigranten het geval was, vallen Bulgaren en Roemenen momenteel nog onder

het regime van de zogenaamde 'overgangperiode'. Dat wil zeggen dat ze nog altijd een formele werkvergunning (twv) nodig hebben om hier als werknemer aan de slag te kunnen. Een uitnodiging van een Nederlandse werkgever geldt als voorwaarde om een twv te kunnen krijgen. De enige manier waarop Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten zonder zo'n vergunning formele arbeid kunnen verrichten, is door zich als zelfstandig ondernemer te vestigen. Het gevolg van deze ambivalente juridische positie – wel legaal toegang tot Nederland, maar niet of slechts beperkt toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt – is dat veel Bulgaarse arbeidsmigranten voor werk en mogelijk ook voor huisvesting zijn aangewezen op het informele circuit. In principe geldt dit ook voor Roemeense arbeidsmigranten, maar uit dit onderzoek blijkt dat die veelal hoger opgeleid zijn en een redelijke tot goede arbeidsmarktpositie hebben. Bulgaarse arbeidsmigranten hebben minder kansen op de formele Nederlandse arbeidsmarkt en zijn daardoor meer aangewezen op het verrichten van zwart werk.

Daarnaast worden in Rotterdam (en in andere Nederlandse gemeenten) ook andere problemen rond de arbeidsmigranten uit de MOE-landen gesignaleerd. Eén daarvan is de overbewoning van woningen, die deels ontstaat doordat werkgevers (waaronder uitzendbureaus) willen besparen op de kosten voor huisvesting door veel migranten in één woning te plaatsen. Dit kan vervolgens weer tot brandgevaarlijke situaties leiden, zeker als toch al sprake is van slecht onderhouden woningen. Een bijkomend probleem is nog dat relatief veel arbeidsmigranten uit de MOE-landen in wijken in Rotterdam wonen waar de leefbaarheid toch al onder druk staat (met name in Rotterdam-Zuid). De komst van nieuwe migrantengroepen in deze wijken kan tot meer overlast leiden

Dit Rotterdamse onderzoek maakt deel uit van een meer omvattend onderzoeksproject naar de leefsituatie en arbeidspositie van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Het is, in samenwerking met Nicis Institute en negen Nederlandse gemeenten, ontwikkeld door de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het onderzoek vindt behalve in Rotterdam ook plaats in de gemeenten Den Haag, Breda, Dordrecht, Hillegom, Katwijk, Moerdijk, Westland en Zundert, waarbij in totaal met 600 MOE-landers wordt gesproken.

In deze eerste onderzoeksbriefing bespreken wij de belangrijkste resultaten uit het Rotterdamse deel van het onderzoek. Daarbij komen zes thema's aan de orde:

- werving van respondenten en representativiteit
- achtergrondkenmerken van respondenten
- aankomst in Nederland
- onderwijs en arbeidsmarktpositie
- huisvesting
- toekomstperspectief.

2 Werving van respondenten en representativiteit

Het veldwerk voor dit onderzoek vond plaats tussen november 2009 en februari 2010. In totaal zijn in deze periode 150 arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa geïnterviewd. Van de 150 geïnterviewde MOE-landers in Rotterdam zijn er 94 afkomstig uit Bulgarije, 27 uit Roemenië en 29 uit Polen (zie tabel 1). De respondenten hadden bijna allemaal de nationaliteit van hun geboorteland. Eén in Bulgarije geboren persoon had naast de Bulgaarse ook de Nederlandse nationaliteit. Een respondent uit Roemenië gaf 'Roma' als nationaliteit op.

Tabel 1. Respondenten in Rotterdam naar geboorteland en nationaliteit (N= 150)

	Naar geboorteland		Naar nationaliteit	
	N	%	N	%
Polen	29	19	29	20
Roemenië	27	18	26	17
Bulgarije	94	63	93	62
Anders			2	1
Totaal	150	100	150	100

De respondenten zijn benaderd en geïnterviewd door *native-speaking* interviewers, merendeels buitenlandse studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR). Zij kregen daarvoor een interviewtraining. Zij bleken vrij gemakkelijk in staat om respondenten uit eigen land te vinden en te interviewen. De respondenten zijn deels via andere meewerkende respondenten gevonden (elk interview werd afgesloten met de vraag of de respondent landgenoten kende die ook geïnterviewd wilden worden). Ook zijn ze opgespoord via plekken in Rotterdam waar arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa samenkomen. Voorbeelden zijn Poolse of Bulgaarse winkels zoals de Sofia-markt, een Bulgaars forum op internet en supermarkten in buurten waar veel Polen of Bulgaren wonen. Enkele respondenten zijn gevonden via de school van hun kinderen. Soms kwamen de interviewers toevallig Bulgaarse respondenten tegen op straat die zij dan aanspraken en konden interviewen.

De verhouding tussen het aantal geïnterviewde respondenten uit Bulgarije, Roemenië en Polen is uiteraard geen afspiegeling van het aantal personen afkomstig uit deze landen dat in Rotterdam woont. Zoals gezegd was het de bedoeling van dit onderzoek om relatief veel Bulgaren en een beperkt aantal respondenten uit beide andere landen te interviewen. Bovendien moet benadrukt worden, dat dit onderzoek niet pretendeert een representatief beeld te schetsen van alle Bulgaarse, Roemeense en Poolse arbeidsmigranten in Rotterdam. De groepen geïnterviewde

Roemenen en Polen zijn dermate klein dat ze geen representatief beeld *kunnen* geven. De groep Bulgaren is weliswaar groter, maar ook bij deze groep is vanwege de gehanteerde methoden om respondenten te zoeken en te selecteren geen sprake van representativiteit. Wel is bij het selecteren van respondenten nadrukkelijk nagestreefd om heterogeniteit in de totale populatie te krijgen. Daarom zijn de personen op diverse manieren en via diverse vindplaatsen geselecteerd. We hebben de diversiteit die binnen de drie groepen bestaat zo goed mogelijk in kaart proberen te brengen. Het feit dat dit onderzoek niet representatief is, wil niet zeggen dat de resultaten niet generaliseerbaar zijn. In deze studie laten we bijvoorbeeld zien dat er verschillen bestaan in juridische status, onderwijsniveau en arbeidsmarktpositie (in Rotterdam en in het land van herkomst), alsmede in migratiemotieven en sociale netwerken. Deze verschillen bieden een eerste verklaring voor de manieren waarop de drie afzonderlijke groepen leven en werken in Rotterdam. Inzicht in deze achterliggende factoren en processen maakt het mogelijk om te generaliseren naar de algemene kenmerken van het incorporatieproces van drie groepen in de Rotterdamse samenleving. We kunnen echter geen precieze uitspraken doen over de *mate* waarin een bepaald verschijnsel (bijvoorbeeld participatie in de informele economie) zich voordoet.

3 Achtergrondkenmerken van respondenten

Opvallend is dat in alle drie de groepen de meerderheid van de arbeidsmigranten in Rotterdam vrouw is. Voor arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa geldt kennelijk niet, zoals vroeger vaak het geval was, dat vooral mannen migreren om buiten eigen land te gaan werken. In leeftijdsverdeling zijn er grote verschillen tussen de drie groepen. Terwijl bij zowel de Polen als de Roemenen een ruime meerderheid van de arbeidsmigranten relatief jong is (t/m 30 jaar), zijn bij de Bulgaren de oudere leeftijdscategorieën (ouder dan 30 jaar) in de meerderheid. Bij zowel de Bulgaren als de Roemenen is ongeveer een kwart van de respondenten ouder dan 40 jaar. Bij de Poolse arbeidsmigranten is dit een veel kleinere groep.

Tabel 2. Respondenten in Rotterdam naar leeftijd en geslacht (N = 150)

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Geslacht				
Man	10 (35%)	12 (44%)	38 (41%)	60 (40%)
Vrouw	19 (65%)	15 (56%)	55 (59%)	89 (60%)
Leeftijdscategorie				
t/m 30	20 (69%)	16 (59%)	28 (30%)	64 (43%)
31 - 40	4 (14%)	4 (15%)	42 (46%)	50 (34%)
41 of ouder	5 (17%)	7 (26%)	22 (24%)	34 (23%)
Totaal	29	27	92	148

De Bulgaarse respondenten zijn voor een belangrijk deel afkomstig uit drie regio's in Bulgarije, namelijk uit de hoofdstad Sofia en uit twee steden in het oosten van het land (Schumen en Varna). Schumen is een stad van rond 100.000 inwoners in het binnenland van Bulgarije. Varna, met 315.000 inwoners de derde stad van het land, ligt aan de Zwarte Zee. Belangrijk is dat beide laatste regio's Turkssprekend zijn. Veel Bulgaarse arbeidsmigranten in Nederland spreken dan ook Turks en hebben daardoor gemakkelijk toegang tot de Turkse gemeenschap in Nederland (zie ook Leerkes et al. 2004). Het is mogelijk dat dit bijdraagt aan de migratie naar Rotterdam vanwege de grote aantallen mensen van Turkse herkomst die daar wonen.

4 Aankomst in Nederland

De meeste geïnterviewde arbeidsmigranten zijn recent naar Nederland gekomen. Dit geldt met name voor de Bulgaren. Ruim een derde van hen kwam pas in 2009 voor het eerst naar Nederland. Minimaal drie kwart van de Roemenen en Bulgaren kwam hier pas in 2007 (het jaar dat beide landen lid van de EU werden) voor het eerst. Dit betekent dus dat de meeste respondenten geen langdurige arbeidsgeschiedenis in Nederland hebben. Het is kennelijk ook niet zo, zoals soms wordt verondersteld, dat arbeidsmigranten uit de nieuwe EU-landen die nu formeel in Nederland werken eerder als illegale vreemdeling naar Nederland kwamen om hier te werken. Overigens zijn ook de meeste Poolse arbeidsmigranten die we in Rotterdam hebben geïnterviewd pas sinds kort in Nederland.

Tabel 3. Wanneer voor het eerst naar Nederland gekomen?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
2006 of eerder	10 (35%)	7 (27%)	20 (21%)	37 (25%)
2007	4 (14%)	4 (15%)	21 (22%)	29 (20%)
2008	12 (41%)	9 (35%)	20 (21%)	41 (28%)
2009	3 (10%)	6 (23%)	33 (35%)	42 (28%)
Totaal	29	26	94	149

We vroegen de respondenten ook waarom ze naar Nederland zijn gekomen. In de onderstaande tabel worden verschillende motieven onderscheiden. Het eerste motief heeft louter betrekking op werk (inclusief arbeidsomstandigheden), het tweede op de aanwezigheid van familie en landgenoten en een derde motief betreft de combinatie van beide zaken (zowel werk als de aanwezigheid van familie, kennissen en landgenoten). Ten slotte noemden respondenten ook diverse andere redenen om naar Nederland te komen, zoals de aanwezigheid van voorzieningen op de terreinen huisvesting, onderwijs, sociale zekerheid, maar ook het feit dat ze zich kunnen redden met de taal in Nederland (Engels, Duits en ook Turks).

Tabel 4. Motieven voor verblijf in Nederland uitgesplitst naar land van herkomst (N=150)

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Vanwege werk	5 (17%)	6 (23%)	19 (20%)	30 (20%)
Vanwege mensen	3 (10%)	3 (12%)	26 (27%)	32 (21%)
Zowel werk als mensen	7 (24%)	6 (23%)	31 (32%)	44 (29%)
Andere redenen	14 (48%)	11 (42%)	19 (20%)	44 (29%)
Totaal	29	26	95	150

De meerderheid van de respondenten is naar Nederland gekomen om werkgerelateerde redenen, zoals beschikbaarheid van werk, hogere lonen en betere werkomstandigheden. Een deel van hen noemde alleen werkgerelateerde redenen, anderen noemden deze in combinatie met de aanwezigheid van familie, kennissen en andere landgenoten in Nederland. Hoewel de verschillen klein zijn, valt op dat Bulgaren relatief vaak de combinatie van werk en de aanwezigheid van verwanten of andere landgenoten noemen als reden om naar Nederland te komen.

Het tweede motief heeft te maken met communale netwerken en is gerelateerd aan de aanwezigheid van familie, vrienden en andere landgenoten in Nederland. Hier gaat het dus eigenlijk primair om een vorm van kettingmigratie. Vooral voor de Bulgaren is deze factor van groot belang: 60 procent van de Bulgaarse respondenten kwam alleen vanwege mensen naar Nederland of in combinatie met de bovengenoemde werkgerelateerde redenen. Poolse en Roemeense arbeidsmigranten zijn beduidend minder vaak om de aanwezigheid van bepaalde mensen naar Nederland gekomen.

Poolse en Roemeense respondenten noemen ook andere redenen om naar Nederland te komen. Vooral de beschikbaarheid van allerlei voorzieningen (betere huisvesting, onderwijs voor zichzelf of voor de kinderen en andere sociale voorzieningen) wordt hierbij als reden genoemd. Een bijkomende factor is nog de taal (niet in de tabel opgenomen). Een kwart van de Polen en Roemenen geeft aan dat zij vanwege het feit dat zij in Nederland uit de voeten kunnen met Engels of Duits hierheen zijn gekomen. Voor de Bulgaren speelt dit nauwelijks een rol. We wezen er eerder op dat Bulgaarse arbeidsmigranten zich voor een deel kunnen redden met Turks. Hoewel we niet specifiek naar de rol van deze taal hebben gevraagd, mogen we aannemen dat die van pas komt in een stad waar meer dan 45.000 mensen van Turkse afkomst wonen. Waar mensen Engels en Duits vooral kunnen gebruiken in officiële en min of meer formele situaties – op het werk, bij instanties et cetera – sluit het Turks van de Bulgaren meer aan op informele relaties binnen migrantengemeenschappen waarbij zij aansluiting zoeken.

Samenvattend: Veel migranten komen om werkgerelateerde redenen naar Nederland. Vooral voor Bulgaren geldt dat zij daarnaast ook komen vanwege contacten met in Nederland aanwezige familie, vrienden en andere landgenoten. Voor Polen en Roemenen geldt dit in mindere mate. Wel noemen respondenten van de twee laatste groepen relatief vaak de in Nederland aanwezige sociale voorzieningen als reden om hierheen te komen. Polen en Roemenen noemen ook vaak het feit dat zij zich hier met Engels of Duits kunnen redden als reden. Bij Bulgaren speelt dit laatste geen rol; we veronderstellen – en komen hier later nog op terug – dat zij zich vooral redden met Turks. Dit sluit ook aan op hun migratiemotieven die vooral te maken hebben met de aanwezigheid van familie, vrienden en landgenoten. Dat duidt op een grotere mate van informaliteit en het ingebed zijn in meer communale netwerken. Velen van hen komen min of meer op de bonnefooi – althans zonder direct zicht op

werk – en voegen zich hier bij al eerder overgekomen familie, vrienden of andere landgenoten. Eenmaal in Nederland aangekomen, moeten ze op zoek naar adequate huisvesting en werk.

Met wie zijn de migranten naar Nederland gekomen? De meerderheid van de respondenten (bij Roemenen zelfs 60 procent) kwam alleen naar Nederland. Poolse arbeidsmigranten lijken iets vaker met de partner naar Nederland gekomen. Opvallend is dat Bulgaren meer in collectief verband naar Nederland komen dan Polen en Roemenen. 37 procent komt met partner en kinderen, met andere familieleden, vrienden of landgenoten ('andere migranten'). Roemenen doen dat maar in 18 procent van de gevallen en Polen in 14 procent. Ook hier zien we een meer communaal georiënteerd patroon van migratie bij Bulgaren: minder op eigen houtje dan wel met alleen een partner, dan wel met hele gezinnen, families, groepjes vrienden en landgenoten.

Tabel 5. Met wie is men naar Nederland gekomen?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Alleen	17 (59%)	16 (59%)	50 (53%)	83 (55%)
Samen met partner	8 (28%)	6 (22%)	10 (11%)	24 (16%)
Met partner en kinderen	0 (0%)	1 (4%)	4 (4%)	5 (3%)
Met andere familie	1 (3%)	0 (0%)	8 (9%)	9 (6%)
Met vrienden	2 (7%)	3 (11%)	12 (13%)	17 (11%)
Met andere migranten	1 (3%)	1 (4%)	10 (11%)	12 (8%)
Totaal	29	27	94	150

We vroegen de respondenten of ze zich in Nederland formeel hebben ingeschreven bij de gemeente (Gemeentelijke Basis Administratie). Op zich is het niet opvallend dat niet alle arbeidsmigranten zich hebben ingeschreven bij het GBA: nieuwkomers worden pas geacht dat te doen als ze langer dan vier maanden in Nederland blijven. Desondanks blijkt dat bijna twee derde van onze respondenten zich bij het GBA heeft ingeschreven. Dit is beduidend meer dan bij eerder onderzoek onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen. In het RISBO-rapport 'Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa' bleek dat slechts 36 procent zich had geregistreerd, en dat 23,5 procent niet wist of men zich al dan niet geregistreerd had (Weltevrede et al. 2009). Waarom in ons onderzoek zoveel meer respondenten zich bij het GBA hebben ingeschreven, is niet helemaal duidelijk. Misschien blijkt hier dat onze onderzoekspopulatie niet helemaal representatief is of men heeft de vraag niet goed begrepen. Een andere mogelijke reden is dat arbeidsmigranten zich officieel inschrijven, omdat ze zich als zelfstandig ondernemer willen vestigen. Inschrijving bij GBA is hiervoor een voorwaarde. Zoals we echter hierna zullen zien, is slechts een kleine minderheid van onze respondenten actief als zelfstandig ondernemer.

Tabel 6. Heeft u zich formeel gemeld bij lokale autoriteiten (GBA)?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Ja	17 (59%)	24 (89%)	55 (59%)	96 (64%)
Nee	9 (31%)	3 (11%)	38 (40%)	50 (33%)
Weet niet	3 (10%)	0 (0%)	1 (1%)	4 (3%)
Totaal	29	27	94	150

Een belangrijke reden voor respondenten om zich niet bij de gemeente in te schrijven, is dat ze geen legale huisvesting hebben. Immers, zonder formeel adres – omdat iemand informeel onderhuurt of geen formeel huurcontract van de huisbaas heeft gekregen – kan een persoon zich niet inschrijven. Veertien respondenten zeggen dat dit op hen van toepassing is. Tien anderen hebben zich niet bij de gemeente ingeschreven, omdat ze eenvoudig niet weten dat dit moet. Zes respondenten zeggen ook dat niet te weten en voegen er als reden nog aan toe dat ze geen Nederlands spreken. Ten slotte zeggen nog enkele respondenten nog niet te weten of ze zich laten registreren, omdat ze niet lang in Nederland blijven, er geen tijd voor hebben of dat ze formele registratie gevaarlijk vinden omdat ze zwart werken. Eén respondent zegt geen paspoort te hebben en kan zich om die reden niet registreren.

5 Onderwijs- en arbeidsmarkt- positie: Bulgaarse groep een problematische categorie

Als we naar de onderwijs- en arbeidsmarktpositie van de respondenten kijken, blijkt dat vooral Bulgaarse respondenten relatief laag geschoold zijn en een zwakke arbeidspositie hebben. Allereerst constateren we dat er tussen de drie herkomstgroepen substantiële verschillen zijn in het opleidingsniveau. De Bulgaarse respondenten zijn beduidend lager opgeleid dan de Poolse of Roemeense. Bijna de helft (45 procent van de Bulgaarse geïnterviewden heeft alleen basisonderwijs of hooguit secundair onderwijs gevolgd; dit laatste staat bij ons gelijk aan vmbo -niveau (tot 15 of 16 jaar). Van de Roemeense en Poolse respondenten heeft vrijwel niemand zo weinig onderwijs genoten. Bij beide groepen heeft de overgrote meerderheid (ruim 80 procent) meer dan alleen secundair onderwijs gevolgd. Bij de Roemeense groep heeft zelfs ruim 40 procent een academische opleiding achter de rug. Dit hoge opleidingsniveau van Roemeense arbeidsmigranten kwam al eerder naar voren in ander onderzoek onder Midden- en Oost-Europeanen (Weltevrede et al. 2009; voor onderzoek direct gericht op hoog geschoolde migranten in Rotterdam zie: Van Bochove et al. 2010). We zullen hierna zien dat Roemeense arbeidsmigranten ook veelal in de meer gekwalificeerde beroepen werken, terwijl Bulgaarse arbeidsmigranten veel meer aan de onderkant van de arbeidsmarkt actief zijn of werkloos zijn.

Tabel 7. Het hoogst behaalde onderwijsniveau

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Alleen basisonderwijs	0	(0%)	0	(0%)	8	(9%)	8	(5%)
Secundair onderwijs (tot ong. 15 jaar)	1	(3%)	0	(0%)	34	(36%)	35	(23%)
'High school' (van ong. 15 tot 18 jaar)	16	(55%)	12	(44%)	38	(40%)	66	(44%)
Universiteit of ander hoger onderwijs	9	(31%)	11	(41%)	11	(12%)	31	(21%)
Studeert nog of anders	3	(10%)	4	(15%)	3	(3%)	10	(7%)
Totaal	29		27		94		150	

Een ander cruciaal gegeven betreft de huidige arbeidsmarktpositie van de respondenten. Ook hier zijn er aanzienlijke verschillen tussen de drie groepen, waarbij vooral de marginale arbeidsmarktpositie van de Bulgaren opvalt. Een substantieel deel van hen heeft überhaupt geen werk – een op de zes respondenten is werkzoekend of werkt alleen in het eigen huishouden – en de helft werkt op basis van een informeel contract. Daarnaast gaven vier Bulgaarse respondenten aan dat ze op andere wijze economisch actief zijn. Twee van hen zijn actief als straatmuzikant, een

derde verkoopt de daklozenkrant 'Straatmagazine' en de vierde respondent die 'anders' actief is, gaf aan 'vrijwilliger' te zijn.

Tabel 8. Arbeidssituatie

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Uitzendbureau	11	(38%)	0	(0%)	2	(2%)	13	(9%)
Andere tussenpersoon	0	(0%)	0	(0%)	2	(2%)	2	(1%)
Tijdelijk contract	5	(17%)	10	(39%)	10	(11%)	25	(17%)
Vast contract	4	(14%)	4	(15%)	3	(3%)	11	(8%)
Zelfstandige	4	(14%)	5	(19%)	7	(8%)	16	(11%)
Informeel ('mondeling') contract	1	(3%)	5	(19%)	48	(52%)	54	(37%)
Alleen in eigen huishouden	1	(3%)	0	(0%)	3	(3%)	4	(3%)
Geen werk, zoekt werk	3	(10%)	2	(8%)	13	(14%)	18	(12%)
Anders	0	(0%)	0	(0%)	4	(4%)	4	(3%)
Totaal	29		26		92		147	

De Poolse respondenten bleken relatief vaak via uitzendbureaus te werken. Voorts werken zij op basis van vaste of tijdelijke, maar in ieder geval formele arbeidscontracten – dat geldt voor iets minder dan een derde van de Poolse respondenten. Opgeteld bij degenen die via een uitzendbureau werken, is bij elkaar ruim twee derde van de Poolse respondenten op een reguliere, formele manier tewerkgesteld. Ook al is dit geen garantie dat alles goed geregeld is – zeker bij minder bonafide uitzendbureaus komen veel misstanden voor – betekent dit toch dat ze in ieder geval regulier werk hebben. Opvallend is verder dat een op de tien Poolse respondenten op het moment van het interview werkloos was – wellicht het gevolg van de economische crisis ten tijde van de uitvoering van het onderzoek.

Van de drie onderzochte groepen hebben de Roemeense respondenten verreweg de meest gunstige arbeidsmarktpositie. De meerderheid van hen werkt op basis van een tijdelijk of vast, maar in ieder geval formeel arbeidscontract. Werken via uitzendbureaus of andere (schimmige) tussenpersonen komt bij deze groep niet voor. Opvallend is ook het hoge aandeel zelfstandige ondernemers: een op de vijf. Zoals we eerder aangaven, is werken als zelfstandige voor Roemenen zonder werkvergunning de enige route naar formeel werk. Dit geldt ook voor Bulgaren, maar bij hen komt zelfstandig ondernemerschap weinig voor. De reden is waarschijnlijk dat Roemenen op een ander, meer gekwalificeerd segment van de arbeidsmarkt actief zijn dan Bulgaren.

Tabel 9 Arbeidssituatie in land van herkomst (alleen respondenten met slechts één arbeidssituatie*)

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Tijdelijk arbeidscontract	5 (23%)	3 (14%)	14 (18%)	22 (18%)
Vast arbeidscontract	4 (18%)	10 (46%)	24 (30%)	38 (31%)
Zelfstandig ondernemerschap	3 (14%)	3 (14%)	7 (9%)	13 (11%)
Informeel ('mondeling') contract	2 (9%)	1 (5%)	12 (15%)	15 (12%)
Geen werk, zoekt werk	3 (14%)	1 (5%)	19 (24%)	23 (19%)
Student	5 (23%)	4 (18%)	4 (5%)	13 (11%)
Totaal	22	22	80	124

*Toelichting: in het interview is gevraagd naar de aard van verschillende arbeidssituaties in het herkomstland. De tabel geeft alleen gegevens weer van respondenten (de meerderheid) met slechts één arbeidssituatie in het herkomstland.

Tabel 9 laat de arbeidssituatie van de migranten in eigen land zien. Interessant is dat die in sterke mate overeenkomt met die in Nederland. Waar de Roemenen in Nederland de beste arbeidsmarktpositie hadden, geldt dat ook voor die in eigen land. 60 procent van de Roemeense respondenten had in hun land van herkomst een formeel arbeidscontract, vast of tijdelijk. In vergelijking met de andere twee groepen waren maar weinig Roemeense respondenten in eigen land werkloos of werkzaam op grond van informele contracten – minder dan een op de tien. Bij de Bulgaren is dat wel een substantiële groep (bijna 40 procent). De Polen nemen hierbij een tussenpositie in. De gegevens laten overigens ook zien dat Bulgaarse arbeidsmigranten, hoewel ze ook in Nederland relatief vaak werkloos zijn, wat dat betreft hier toch beter af zijn dan in eigen land. Ten slotte valt op dat een op de vijf Poolse en Roemeense respondenten in eigen land nog studeerden. Ook hieruit blijkt dat het om relatief goed gekwalificeerde migranten gaat. Bij de Bulgaren komt dit veel minder voor. Al met al kunnen we concluderen dat de Bulgaren niet alleen in Nederland, maar ook in eigen land betrekkelijk kansarm zijn op de arbeidsmarkt.

We vroegen de werkzame respondenten ook wat voor soort beroep ze in Nederland uitoefenen. Dit was een open vraag waarbij respondenten zeer uiteenlopende antwoorden gaven. Om hierin orde te brengen, zijn de door respondenten genoemde beroepen geassocieerd in een beroepen-classificatie (voor de kenners: het zogenaamde EPG-beroepsklassenschema van Erikson, Goldthorpe en Portocarero; zie de bijlage bij dit rapport). Tabel 10 laat de uitkomsten zien.

Tabel 10. Beroepsklasse (EPG)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
I Hogere leidinggevende beroepen, specialisten en bestuurders	4	(15%)	5	(21%)	3	(4%)	12	(9%)
II Lagere leidinggevende beroepen, specialisten en bestuurders	0	(0%)	3	(13%)	1	(1%)	4	(3%)
IIIa Routine hoofdarbeiders (hogere functies: bestuur en handel)	0	(0%)	0	(0%)	1	(1%)	1	(1%)
IIIb Routine hoofdarbeiders (lagere functies: verkoop en diensten)	3	(11%)	5	(21%)	19	(24%)	27	(21%)
IVb Kleine ondernemers zonder werknemers	1	(4%)	0	(0%)	1	(1%)	2	(2%)
V Geschoolde handarbeiders	3	(11%)	5	(21%)	17	(22%)	25	(19%)
VIIa Semi/ongeschoolde handarbeiders	9	(33%)	6	(25%)	34	(43%)	49	(38%)
VIIb Agrarische werkers (o.a. landarbeiders)	7	(26%)	0	(0%)	3	(4%)	10	(8%)
Totaal	27		24		79		130	

N.B. Eigen vertaling van de beroepsklassen (zie bijlage voor het origineel). Niet alle beroepsklassen komen voor onder onze respondenten.

We constateren aanzienlijke verschillen tussen de herkomstgroepen naar het soort beroep dat men uitoefent. Zoals we al vermoeden, zijn vooral Bulgaren sterk geconcentreerd aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Twee derde van de Bulgaarse respondenten doet hetzij laag- of ongeschoold handwerk (VIIa) dan wel routinematig dienstenwerk (IIIb). Het gaat hier onder meer om schoonmakers (in totaal 17 personen), horecamedewerkers zoals barkeppers of serveersters (11 personen), babysitters (4 personen), fabrieksarbeiders (3 personen), winkelbedienden (3 personen), ouderenverzorgsters (2 personen), (straat-)muzikanten (3 personen), maar ook verkopers van het Straatmagazine (3 personen). Opvallend is dat de respondenten die twee laatstgenoemde activiteiten als beroep opgeven. Naar we mogen aannemen, worden veel van de Bulgaarse respondenten gemelde activiteiten op informele basis verricht. Het merendeel van de schoonmakers en babysitters werkt waarschijnlijk zwart, zeker als ze voor particuliere huishoudens werken. Of de beide ouderenverzorgsters zwart werken weten we niet, maar in Duitsland is het inmiddels vrij gebruikelijk dat vrouwen afkomstig uit de MOE-landen op informele basis bij ouderen thuis zorg verlenen. Op die manier krijgt men relatief goedkoop 24 uur per dag zorg voor ouderen. De Bulgaarse respondenten die geschoold handwerk verrichten, zijn voornamelijk werkzaam in de bouw (als bouwvakker of schilder). Enkele Bulgaarse geïnterviewden zijn echter werkzaam in hooggeschoolde professionele beroepen, met name als computerspecialist.

Bij de Roemeense respondenten treffen we een ander beroepsprofiel aan. Ruim een derde van die groep werkt in een hoger of lager professioneel beroep, zoals twee wetenschappelijk onderzoekers, een architect, een tandarts, een 'law specialist' en enkele computerspecialisten en webdesigners. Het relatief grote aandeel Roemenen met zulke gekwalificeerde beroepen sluit goed aan bij het eerder geconstateerde hogere opleidingsniveau van Roemeense respondenten. Ook in eerder onderzoek onder arbeidsmigranten uit de MOE-landen bleek overigens dat Roemenen veelal werkzaam zijn in de betere beroepen (Weltevrede et al. 2009). Toch spraken we ook Roemeense arbeidsmigranten die laag- of ongeschoold werk doen (categorieën IIIb of VIIa), zoals drie serveersters werkzaam in de horeca, een kamermeisje, een schoonmaakster en een 'marketeer'. De Poolse respondenten werkten ten slotte merendeels als half- of ongeschoolde handarbeider (als fabrieksarbeider, schoonmaker, keukenhulp of aan de kassa in een winkel) of in de land- en tuinbouw (zeven personen). Opmerkelijk is dat Bulgarse of Roemeense respondenten niet of nauwelijks actief zijn in de land- of tuinbouw.

We vroegen de respondenten ten slotte of hun in Nederland verrichte werkzaamheden wel of niet in overeenstemming zijn met hun opleidingsniveau. De Roemeense respondenten zijn het vaakst tevreden over hun werkniveau: bijna de helft van hen meent dat hun werk overeenstemt met het gerealiseerde opleidingsniveau. Een enkeling onder de respondenten meent dat het niveau van het werk hoger is dan de behaalde opleiding. De meerderheid van de respondenten, bij alle herkomstgroepen meent echter dat hun werk in Nederland lager of in ieder geval anders is dan hun opleidingsniveau (tabel 11).

Tabel 11. Komt uw baan overeen met uw opleidingsniveau en werkervaring?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Nee, mijn werk is van een hoger niveau dan mijn opleiding	1 (8%)	0 (0%)	2 (2%)	3 (2%)
Nee, mijn werk is van een lager niveau dan mijn opleiding	13 (48%)	9 (38%)	25 (31%)	47 (35%)
Nee, ik ben voor iets anders opgeleid	5 (19%)	4 (17%)	35 (43%)	44 (33%)
Ja, het is hetzelfde niveau	8 (30%)	11 (46%)	20 (24%)	39 (29%)
Totaal	27	24	82	133

Hoe hebben de migranten de eerste baan in Nederland gevonden? Ook op dit punt zijn er verschillen tussen de drie groepen (tabel 12). Bulgaren vinden hun baan voor ruim 80 procent via informele contacten (familie, vrienden of andere landgenoten in Nederland). Informele netwerken zijn dus zeer belangrijk voor deze categorie. Voor de andere groepen geldt dit veel minder: ongeveer een op de drie Polen en Roemenen vond de eerste baan in Nederland via informele contacten. Voor Polen zijn uitzendbureaus, in Nederland of in Polen zelf, belangrijk voor het vinden van werk hier (Gemeente Rotterdam 2008; Toruńczyk-Ruiz 2008; Karczemski en Boer 2010). Voor Roemenen is het internet een belangrijke

vindplaats voor werk. Bovendien worden zij vaak direct gevraagd door werkgevers (zoals vereist voor het verkrijgen van een twv). Diverse respondenten vertelden dat ze hun werk in Nederland gevonden hadden na een expliciete wervingscampagne van Nederlandse bedrijven in Roemenië. De conclusie dringt zich op dat Polen en Roemenen vaak op een georganiseerde en vaak formele manier naar de Nederlandse arbeidsmarkt worden geleid, terwijl Bulgaren veel meer gebruik maken van hun communale netwerken. Zij doen wat zich aandient en wat beschikbaar is.

Tabel 12. Hoe heeft men de eerste baan gevonden?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Familie en vrienden in Nederland	10	(37%)	7	(29%)	64	(79%)	81	(61%)
Familie en vrienden in herkomstland	0	(0%)	1	(4%)	1	(1%)	2	(2%)
Advertentie	0	(0%)	0	(0%)	3	(4%)	3	(2%)
Internet	2	(7%)	5	(21%)	5	(6%)	12	(9%)
Uitzendbureau in NL	6	(22%)	1	(4%)	1	(1%)	8	(6%)
Uitzendbureau in herkomstland	5	(19%)	1	(4%)	1	(1%)	7	(5%)
Was gevraagd	1	(4%)	5	(21%)	2	(3%)	8	(6%)
Heb bedrijf zelf gevraagd	0	(0%)	0	(0%)	1	(1%)	1	(1%)
Anders	3	(11%)	4	(17%)	3	(4%)	10	(8%)
Totaal	27		24		81		132	

Waar werken de respondenten? Rond drie kwart van hen zegt alleen in Rotterdam of zowel in Rotterdam als elders te werken (tabel 13). Dit is beduidend meer dan verwacht. Eerder onderzoek onder Polen in Rotterdam wees uit dat slechts 40 procent van de daar woonachtige Polen ook in de stad werkt (Gemeente Rotterdam 2008). In ons onderzoek is dat bijna twee maal zoveel. De reden voor dit verschil in uitkomsten is niet helemaal duidelijk. Misschien hebben de geïnterviewde Poolse respondenten niet willen zeggen waar ze werken of weten ze het niet precies. Dat de Bulgaarse respondenten ook veelal in Rotterdam zelf werken, is minder verwonderlijk. Zij werken, zoals we hiervoor zagen, minder vaak in de land- en tuinbouw dan de Polen, maar zijn vaak actief in allerlei baantjes en hebben andere activiteiten in de stedelijke economie. In ieder geval lijkt het er volgens onze gegevens niet op, dat de arbeidsmigranten uit de MOE-landen alleen in Rotterdam wonen (vanwege de goedkope huisvestingsmogelijkheden), maar elders werken.

Tabel 13. Waar werken de respondenten?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Rotterdam	21 (72%)	18 (67%)	71 (76%)	110 (73%)
Rotterdam en elders	1 (3%)	2 (7%)	5 (5%)	8 (5%)
Amstelveen, Amsterdam, Zaanstad, Enkhuizen	2 (14%)	1 (15%)	1 (16%)	4 (15%)
Bleiswijk	2 (7%)	0 (0%)	0 (0%)	2 (1%)
Den Haag	0 (0%)	0 (0%)	1 (1%)	1 (1%)
Oss	0 (0%)	1 (4%)	0 (0%)	1 (1%)
Ridderkerk	0 (0%)	1 (4%)	0 (0%)	1 (1%)
Schiedam	0 (0%)	1 (4%)	1 (1%)	2 (1%)
Heel Nederland	1 (3%)	0 (0%)	1 (1%)	2 (1%)
Totaal	27	24	80	131

Tabel 14 geeft een overzicht van het verdiende uurloon van MOE-arbeidsmigranten. We moeten hierbij wel opmerken dat inkomensgegevens afkomstig uit surveys over het algemeen niet erg betrouwbaar zijn. Respondenten weten soms niet precies hoeveel inkomen ze hebben, hanteren verschillende inkomensbegrippen (bruto- of nettoloon) of houden geen rekening met vakantiegeld of andere verkregen voorzieningen (bijvoorbeeld huisvesting en maaltijden). In de enquête vroegen we hoeveel de respondenten verdienen per uur, dag, week of maand. Deze bedragen hebben we zelf omgerekend tot een uurloon. Het blijkt dat de meerderheid van de respondenten weinig verdient, hooguit 8 euro per uur. Bij de Bulgaren verdient maar liefst 70 procent van alle respondenten niet meer dan 8 euro per uur. Bijna 60 procent van de Bulgaarse groep verdient zelfs hooguit 6,50 euro per uur en daarmee minder dan het wettelijk minimumloon.¹ Bij de andere groepen komt dit ook voor, maar beduidend minder vaak: 17 procent van de geïnterviewde Polen en 27 procent van de Roemenen zou volgens eigen opgave minder dan 6,50 euro per uur – en dus minder dan het wettelijke minimumloon – verdienen (gegevens niet in de tabel). Dat zoveel Bulgaarse respondenten zo weinig verdienen, is niet verwonderlijk gezien hetgeen we eerder opmerkten over de vaak marginale baantjes die ze hebben. Veel Bulgaren zijn actief in het informele circuit. Verschillende verdienen de kost als straatmuzikant, het ophalen van oud ijzer langs de weg of het verkopen van de daklozenkrant *Straatmagazine*. Vooral bij de Roemeense groep treft men echter ook migranten die beduidend meer verdienen: bijna een kwart van de Roemeense respondenten verdient 15 euro per uur of meer.

¹ Per 1 januari 2010 bedroeg het wettelijk minimumloon voor volwassenen € 8,12 (bruto). Dit komt neer op een netto minimumloon van € 6,85 (afhankelijk van de afspraken per bedrijfssector). Gegevens: <http://www.berekenhet.nl/werk-en-inkomen/minimumloon.html>

Tabel 14. Netto-uurloon per groep

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Tot 8 euro	13	(45%)	12	(46%)	65	(69%)	90	(60%)
8 - 10 euro	10	(35%)	3	(12%)	6	(6%)	19	(13%)
10 - 15 euro	4	(14%)	5	(19%)	17	(18%)	26	(17%)
15 euro of meer	2	(7%)	6	(23%)	6	(6%)	14	(9%)
Totaal	29		26		94		149	

Is het verdiende loon naar verwachting? De Roemeense en Bulgaarse respondenten lijken het meest tevreden over het in Nederland verdiende inkomen (tabel 15). Een krappe meerderheid van hen meent dat hun inkomen overeenkomt of zelfs hoger ligt (alleen enkele Bulgaren) dan was verwacht. Voor veel Poolse respondenten ligt dit anders. Bijna twee derde van hen meent dat het inkomen in Nederland lager ligt dan wat ze ervan verwacht hadden. Dit geldt ook voor een ruime minderheid van de Roemeense en Bulgaarse respondenten.

Tabel 15. Is het verdiende loon naar verwachting?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	8	(36%)	12	(57%)	35	(49%)	55	(48%)
Nee, mijn salaris is hoger dan verwacht	0	(0%)	0	(0%)	5	(7%)	5	(4%)
Nee, mijn salaris is lager dan verwacht	14	(64%)	9	(43%)	32	(45%)	55	(47,8%)
Totaal	22		21		72		115	

Ten slotte hebben we gevraagd voor wie de respondenten werken (tabel 16). Wat is de nationaliteit van hun werkgevers? Vooral Bulgaren werken vaak voor niet-Nederlandse werkgevers, deels voor andere Bulgaren en voor een groot deel voor werkgevers met een andere dan de Nederlandse of de eigen nationaliteit. Navraag leert dat het in meer dan twee derde van de gevallen gaat om werkgevers met een Turkse of Turks-Nederlandse achtergrond.

Tabel 16. Nationaliteit van de werkgever

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Nederlandse	8	(89%)	14	(70%)	13	(33%)	35	(51%)
Zelfde nationaliteit als respondent	0	(0%)	0	(0%)	5	(13%)	5	(7%)
Weet niet	0	(0%)	1	(5%)	3	(8%)	4	(6%)
Anders, namelijk	1	(11%)	5	(25%)	19	(48%)	25	(36%)
Totaal	9		20		40		69	

6 Huisvesting

Deze paragraaf beschrijft de huisvestingssituatie van de geïnterviewde arbeidsmigranten. Tabel 17 laat zien, dat de meerderheid van hen woonachtig is in Rotterdam-Zuid. Bij de Bulgaarse groep woont zelfs twee derde van de respondenten 'op Zuid'. Daarnaast woont ook een aantal respondenten in Rotterdam-Noord. Het kopje 'anders' betreft respondenten die bijvoorbeeld in Vlaardingen of Capelle aan den IJssel wonen of waarvan niet helemaal duidelijk werd waar in Rotterdam ze wonen.

Tabel 17. Woonbuurt in Rotterdam

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Noord	4	(20%)	2	(8%)	11	(14%)	17	(14%)
Oost	3	(15%)	7	(29%)	1	(1%)	11	(9%)
Zuid	7	(35%)	10	(42%)	55	(69%)	72	(58%)
West	5	(25%)	2	(8%)	4	(5%)	11	(9%)
Centrum	0	(0%)	0	(0%)	3	(4%)	3	(2%)
Anders	1	(5%)	3	(13%)	6	(8%)	10	(8%)
Totaal	20		24		80		124	

In wat voor soort woning of accommodatie wonen de respondenten? Tabel 18 geeft een overzicht. Bulgaarse respondenten wonen merendeels (ruim 60 procent) in een kamer in een huis, appartement of ander complex, waarbij ze de keuken en badkamer met anderen moeten delen. Poolse en Roemeense respondenten hebben vaker een eigen accommodatie met een eigen keuken en badkamer. Eén Bulgaarse respondent heeft een eigen appartement. Opvallend in de tabel zijn ook de woonsituaties die niet worden genoemd: geen enkele respondent woont in een hotel, hostel of pension, in een recreatiepark of vakantiewoning, in een tent, caravan of op het land van de werkgever. Op plattelandslocaties komen die woonsituaties vaak voor, niet in Rotterdam.

Tabel 18. Huidige woonsituatie

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Kamer in een (groot) gebouw of complex	1	(3%)	2	(7%)	0	(0%)	3	(2%)
Kamer in een huis of appartement	11	(38%)	9	(33%)	58	(61%)	78	(52%)
Onafhankelijke accommodatie in een huis	1	(3%)	7	(26%)	15	(16%)	23	(15%)
Onafhankelijke accommodatie in een appartement of studio	16	(55%)	9	(33%)	21	(22%)	44	(30%)
Eigendomsappartement	0	(0%)	0	(0%)	1	(1%)	1	(1%)
Totaal	29		27		95		151	

Alle respondenten hebben in hun woning de beschikking over elektriciteit en warm water (tabel 19). De meesten hebben ook gas en veel respondenten een tv (maar niet noodzakelijkerwijs een eigen tv) en bij veel woningen (zij het minder bij de Bulgaarse groep) is er een branduitgang. Tabel 19 laat ook zien met hoeveel mensen, afgezien van de eventuele eigen partner, ze hun woonruimte moeten delen. Daarbij is een onderscheid gemaakt of ze hun slaapkamer dan wel huis of appartement met anderen (behalve de eigen partner) moeten delen. Zowel Bulgaarse als Poolse respondenten moeten hun slaapkamer relatief vaak delen met anderen (bij beide groepen in 14 procent van de gevallen). Bij de Roemenen komt dit slechts incidenteel voor. Drie kwart van alle respondenten deelt de woonruimte met anderen (wederom afgezien van de eigen partner). Bij de Roemenen komt dit minder vaak voor (56 procent van alle gevallen), bij de Bulgaren nog meer dan gemiddeld (85 procent). De tabel laat ook zien met hoeveel personen ze samenwonen in een huis of appartement. Bij de Bulgaarse groep woont bijna de helft van alle respondenten samen met minstens drie anderen. Bij de Roemeense groep is dit het geval bij 26 procent van de respondenten en bij de Poolse groep bij 20 procent.

Tabel 19. Voorzieningen in de woning en woning delen

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Heeft elektriciteit	29 (100%)	27 (100%)	94 (100%)	150 (100%)
Heeft warm water	29 (100%)	27 (100%)	94 (100%)	150 (100%)
Heeft gas	28 (97%)	25 (93%)	93 (99%)	146 (97%)
Heeft TV	25 (86%)	22 (82%)	89 (96%)	136 (91%)
Heeft branduitgang	23 (79%)	20 (74%)	32 (34%)	75 (50%)
Deelt slaapkamer met een ander (niet partner)	4 (14%)	2 (7%)	13 (14%)	19 (13%)
Deel woonruimte met anderen (totaal)	20 (69%)	15 (56%)	80 (85%)	115 (77%)
Deelt accommodatie met een of twee anderen (niet partner)	14 (48%)	8 (30%)	35 (37%)	57 (38%)
Deelt accommodatie met drie of vier anderen (niet partner)	4 (14%)	7 (26%)	26 (28%)	37 (25%)
Deelt accommodatie met vijf of zes an- deren (niet partner)	1 (3%)	0 (0%)	9 (10%)	10 (7%)
Deelt accommodatie met zeven of meer anderen (niet partner)	1 (3%)	0 (0%)	10 (11%)	11 (7%)
Totaal	29	27	94	150

N.B. De in de tabel vermelde percentages slaan op het totaal van alle respondenten voor wie het 'item' van toepassing is.

Tabel 20 en 21 laten zien met wie de respondenten samenwonen. We hebben apart gevraagd of ze met hun partner en/of andere nabije familie (kinderen, ouders) samenleven of met anderen. Bij dit laatste is een onderscheid gemaakt tussen landgenoten, autochtone Nederlanders en anderen (geen landgenoten en ook geen Nederlanders). Tabel 20 laat zien

dat slechts enkele respondenten alleen wonen (dat wil zeggen: niet met familie en ook niet met anderen). Dit geldt voor 11 van de in totaal 150 respondenten (7 procent), zij het voor Roemenen relatief wat vaker. Ruim een kwart van de respondenten woont met zijn of haar partner en nog eens 17 procent van alle respondenten woont met partner en kinderen. In totaal 9 respondenten (merendeels Bulgaren) zijn alleenstaande ouders. Opvallend is ten slotte het relatief grote aantal arbeidsmigranten dat in Nederland samenwoont met de eigen ouders, wederom vooral bij de Bulgaarse groep. Deze laatste categorie overlapt overigens ten dele de voorgaande categorieën. De helft van de zestien respondenten die met de eigen ouders samenwoont, woont daarnaast samen met partner en/of kinderen.

Tabel 20. Met wie woont u samen, met familieleden of alleen?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Alleen	2 (7%)	4 (15%)	5 (5%)	11 (7%)
Alleen partner	10 (34%)	10 (37%)	20 (21%)	40 (27%)
Partner en kind	5 (17%)	3 (11%)	18 (19%)	26 (17%)
Alleen kind	0 (0%)	2 (7%)	7 (7%)	9 (6%)
Eigen ouders	1 (3%)	3 (11%)	12 (13%)	16 (11%)
Totaal	29	27	94	150

N.B. De in de tabel vermelde percentages slaan op het totaal van alle respondenten (incl. degenen die met anderen dan de eigen familie samenwonen)

Tabel 21. Met wie woont u samen afgezien van familieleden?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Autochtone Nederlanders	1 (3%)	0 (0%)	3 (3%)	4 (3%)
Landgenoten	3 (10%)	2 (7%)	15 (16%)	20 (13%)
Anderen	12 (41%)	8 (30%)	37 (39%)	57 (38%)
Totaal	29	27	94	150

N.B. De in de tabel vermelde percentages slaan op het totaal van alle respondenten (incl. degenen die met anderen dan de eigen familie samenwonen)

Tabel 21 laat zien hoeveel respondenten met anderen samenwonen, afgezien van de eigen familie. De gegevens daarin overlappen die uit de vorige tabel. Met andere woorden: het gaat in tabel 21 deels om respondenten die behalve met anderen ook samenwonen met hun familie. Bij de Polen en Bulgaren woont een krappe meerderheid op een of andere manier samen met anderen. Bij de Roemenen is dat minder vaak het geval (rond een derde van alle gevallen; gegevens niet in de tabel). De respondenten wonen een enkele keer samen met autochtone Nederlanders en wat vaker met landgenoten. In de meeste gevallen als men met anderen dan de eigen familie een woning deelt, betreft het echter mensen uit andere landen (dus geen Nederlanders en ook geen landgenoten).

Tabel 22. Betaalde huurlasten per maand

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Gratis onderdak	2	(7%)	5	(19%)	6	(7%)	13	(9%)
Tot 200 euro p.m.	6	(21%)	2	(8%)	39	(44%)	47	(33%)
201-300 euro p.m.	2	(7%)	2	(8%)	19	(22%)	23	(16%)
301-400 euro p.m.	7	(24%)	5	(19%)	9	(10%)	21	(15%)
401-500 euro p.m.	5	(17%)	5	(19%)	5	(6%)	15	(11%)
501-600 euro p.m.	1	(3%)	3	(12%)	5	(6%)	9	(6%)
601-700 euro p.m.	5	(17%)	1	(4%)	4	(5%)	10	(7%)
701-800 euro p.m.	1	(3%)	3	(12%)	1	(1%)	5	(4%)
Totaal	29		26		88		143	

In de pers zijn berichten verschenen over de hoge woonlasten voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen. We vroegen onze respondenten hoeveel zij per maand kwijt zijn aan huur (tabel 22). Bijna een op de tien respondenten zegt gratis te wonen. Een op de drie respondenten woont vrij goedkoop en betaalt hooguit 200 euro per maand aan huur. Verreweg de meeste van hen bewonen een kamer in een huis of appartement dat ze met anderen delen. Dertien van de zestig respondenten die gratis wonen of hooguit 200 euro huur betalen, zeggen zelfs dat ze hun slaapkamer met iemand anders (niet hun partner) moeten delen. Andere respondenten betalen meer huur. Ruim 40 procent van de respondenten betaalt tussen 200 en 500 euro huur, 17 procent betaalt zelfs tussen 500 en 800 euro huur per maand. Zeker bij deze laatste categorie is het echter niet helemaal zeker of respondenten dit bedrag individueel betalen of samen met anderen met wie ze hun woonruimte delen. Twee derde van de in totaal 24 respondenten die 500 euro of meer huur betalen, deelt de woning of appartement met anderen. Ten slotte blijken er in deze aanzienlijke verschillen tussen de diverse herkomstgroepen te bestaan. Bij de Bulgaren woont de helft van de respondenten gratis of zeer goedkoop (tot 200 euro per maand). Bij de Roemenen, maar ook bij de Polen betaalt echter rond een kwart van de respondenten 500 euro of meer aan huur.

Tabel 23. Hoe heeft men de huisvesting gevonden?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ingetrokken bij de partner	0	(0%)	2	(7%)	8	(9%)	10	(7%)
Via familie	2	(7%)	3	(11%)	6	(7%)	11	(7%)
Via vrienden en kennissen	14	(48%)	6	(22%)	55	(59%)	75	(50%)
Via werkgever	3	(10%)	4	(15%)	7	(8%)	14	(9%)
Via gemeente	1	(3%)	0	(0%)	1	(1%)	2	(1%)
Via makelaar	4	(14%)	5	(19%)	10	(11%)	19	(13%)
Via andere tussenpersoon	1	(3%)	1	(4%)	0	(0%)	2	(1%)
Uit de krant of internet	2	(7%)	3	(11%)	3	(3%)	8	(5%)
Zelf rondgevraagd	1	(3%)	3	(11%)	1	(1%)	5	(3%)
Anders	1	(3%)	0	(0%)	2	(2%)	3	(2%)
Totaal	29		27		93		149	

Tabel 23 laat zien dat migranten voornamelijk op drie manieren aan hun huisvesting komen. De eerste weg is via communale netwerken: informatie verkregen van familie, partners, vrienden en andere bekenden. Bij alle groepen is dit veruit de belangrijkste manier om een onderkomen te vinden. Voor Roemenen geldt dit nog het minst (ongeveer 40 procent), voor Bulgaren het meest (rond de 75 procent). Bulgaren hebben in bijna een sop de tien gevallen hun woonruimte via hun partner gevonden. Het gaat hier voornamelijk om vrouwen. Aannemelijk is dat de man eerst naar Nederland is gekomen, waarna de vrouw na bepaalde tijd, al dan niet inclusief gezin, naar de man toe is gekomen.

De tweede manier om aan huisvesting te komen is via de werkgever. Toch vinden maar weinig respondenten hun huisvesting via de werkgever (10 tot 15 procent). Dat is opmerkelijk als men zich realiseert dat de Nederlandse regering er vanuit gaat dat de werkgever verantwoordelijk is voor de huisvesting van arbeidsmigranten. In de praktijk vindt deze regel kennelijk weinig navolging. Bulgaren vinden nog het minst vaak een onderkomen via hun werkgever. Op zich is dit niet zo verwonderlijk, aangezien we eerder zagen dat veel Bulgaarse respondenten hetzij geen werk (en dus ook geen werkgever) hebben dan wel werkzaam zijn in het informele circuit. De derde manier om woonruimte te vinden is via formele kanalen, zoals makelaars, de gemeente (overigens nauwelijks van belang), internet en kranten. Opvallend is dat de Roemenen het vaakst deze weg bewandelen – dat gebeurt in een derde van de gevallen – en de Bulgaren het minst.

We vroegen de respondenten ook of ze dachten dat hun huisvesting op legale dan wel illegale wijze geregeld was. Bij dit laatste kan bijvoorbeeld gedacht worden aan illegale onderhuur. Veel respondenten vonden deze vraag moeilijk te beantwoorden. Van de 40 respondenten die deze vraag wel beantwoordden, meenden de meesten dat hun huisvesting op legale wijze geregeld was. Ten slotte vroegen we de respondenten of ze tevreden waren over hun huidige woonsituatie (tabel 24). Een meerderheid van de respondenten geeft aan ontevreden of zelfs zeer ontevreden te zijn over hun huidige woonsituatie. Vooral Poolse en Bulgaarse respondenten zijn dat. Roemeense respondenten zijn het minder vaak. Dit laatste is minder verwonderlijk, omdat het bij de Roemeense respondenten deels gaat om arbeidsmigranten met vrij goede en redelijk betaalde arbeidsposities. Zij zijn beter in staat om ook redelijk goede huisvesting te regelen.

Tabel 24. Mate van tevredenheid met huidige woonsituatie?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
(Zeer) tevreden	2	(7%)	6	(22%)	9	(10%)	5	(11%)
Noch tevreden noch ontevreden	7	(24%)	8	(30%)	16	(17%)	31	(21%)
(Zeer) ontevreden	20	(69%)	13	(48%)	69	(73%)	76	(51%)
Totaal	29		27		94		150	

7 Toekomstperspectief

Een politiek zeer actuele vraag betreft het toekomstperspectief van de arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Gaat het om buitenlandse werknemers die slechts korte tijd in Nederland blijven en na gedane arbeid terugkeren naar het land van herkomst dan wel naar elders? Of gaat het om migranten die zich voor lange tijd of zelfs permanent in Nederland vestigen? En indien het laatste het geval is, wat zal in de toekomst hun maatschappelijke positie in Nederland zijn? Het doemscenario dat critici van de huidige arbeidsmigratie voor ogen hebben, is dat we te maken hebben met een nieuwe golf van 'gastarbeiders' die zich permanent in Nederland vestigen, en op lange termijn misschien ook een zeer marginale arbeidsmarktpositie zullen hebben – net als de eerdere gastarbeiders uit de mediterrane landen. Een bijkomende complicatie om dit te onderzoeken, is dat de betreffende migranten zelf veelal ook niet weten hoe lang ze in Nederland zullen blijven. Immers, ook de vroegere gastarbeiders dachten indertijd dat ze slechts tijdelijk in Nederland zouden zijn. Ook het Nederlandse overheidsbeleid werd getekend door deze 'mythe van de terugkeer'. Met andere woorden, we kunnen wel naar hun verblijfsintenties vragen, en hebben dat ook gedaan, maar de vraag is wat de antwoorden betekenen.

Tabel 25. Hoe lang denkt men voor het werk in Nederland te blijven?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Hooguit een jaar	5 (17%)	1 (4%)	10 (11%)	16 (11%)
Twee jaar	2 (7%)	3 (11%)	8 (9%)	13 (9%)
Drie tot vijf jaar	3 (10%)	2 (7%)	7 (7%)	12 (8%)
Vijf jaar of langer (incl. permanent)	9 (31%)	12 (44%)	27 (29%)	48 (32%)
Weet niet	10 (35%)	9 (33%)	42 (45%)	61 (41%)
Totaal	29	27	94	150

Opvallend in tabel 25 is het grote aantal mensen dat lang in Nederland denkt te blijven. Een op de drie respondenten denkt minimaal vijf jaar voor werk in Nederland te blijven. Vooral veel Roemeense respondenten denken dat ze langdurig in Nederland zullen werken, Bulgaren relatief wat minder. Dit laatste is niet zo verwonderlijk, gezien de vrij marginale arbeidsmarktpositie van veel Bulgaarse respondenten. Slechts een minderheid van de respondenten denkt dat ze slechts kort (hooguit een jaar) in Nederland zullen werken. Alleen bij de Poolse groep komt dit iets vaker voor. Deze gegevens maken duidelijk dat het hier niet om zogenaamde seizoensmigratie gaat, waarbij buitenlandse werknemers slechts korte tijd (bijvoorbeeld tijdens de oogsttijd) in Nederland komen werken. Opvallend is ten slotte het hoge aandeel migranten dat niet weet hoe lang het in Nederland blijft. Dit verschijnsel, ook wel 'intentional uncer-

tainty' genoemd, is ook opgemerkt in buitenlands onderzoek over arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Hiermee wordt bedoeld dat arbeidsmigranten bewust hun opties open houden. Ze hebben nog geen vastomlijnde plannen en willen flexibel kunnen reageren op de mogelijkheden die zich voordoen. Die mogelijkheden kunnen in Nederland liggen, maar ook in andere Europese landen en in het land van herkomst.

Een hiermee samenhangende vraag is waar migranten heen willen indien ze uit Nederland vertrekken. Gaan ze terug naar huis, en zo ja, komen ze dan weer terug naar Nederland. Of gaan ze na hun verblijf in Nederland eerder naar andere EU-landen om daar te werken? Zo hebben bijvoorbeeld met name veel Poolse arbeidsmigranten in de jaren na de uitbreiding van de EU in 2004 eerst in Ierland of het Verenigd Koninkrijk gewerkt en zijn ze later, toen in deze landen de crisis uitbrak, naar andere EU-landen gegaan om te werken, waaronder Nederland. Tabel 26 laat zien dat de helft (vooral Roemenen en Bulgaren) tot bijna twee derde (de Polen) van onze respondenten zegt naar eigen land te zullen teruggaan indien zij niet langer in Nederland willen of kunnen blijven. Vooral relatief veel Roemenen denken dat ze, na Nederland, in een ander EU-land zullen werken. Dit zijn mensen die meer transnationaal georiënteerd zijn, zo zouden we kunnen veronderstellen. Dit type migrant komt bij de Roemenen meer voor dan bij de Polen en de Bulgaren.

Tabel 26. Waar wil men heen als men Nederland verlaat?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Terug naar eigen land	14	(64%)	11	(46%)	40	(51%)	65	(52%)
Werken in een ander EU-land	4	(18%)	7	(29%)	16	(20%)	27	(22%)
Zou graag terugkomen naar Nederland om te werken	0	(0%)	0	(0%)	5	(6%)	5	(4%)
Weet niet/ anders/ wil niet zeggen	4	(18%)	6	(25%)	17	(22%)	27	(22%)
Totaal	22		24		78		124	

Tabel 27 laat zien wat de belangrijkste redenen zijn voor de respondenten om in Nederland te blijven, of juist een permanente terugkeer naar het land van herkomst te overwegen. Verreweg de belangrijkste reden in beide gevallen is de beschikbaarheid van werk. Als er in Nederland geen werk meer is en in eigen land wel, dat ook voldoende wordt betaald, overwegen ze terug te keren. Vooral voor de Polen zijn ook familieomstandigheden een belangrijke reden om terug naar eigen land te gaan. Het gaat hierbij om antwoorden als: *"Wanneer mijn ouders (of familie) zwak worden, dan ga ik terug naar mijn land van herkomst."* Bulgaarse of Roemeense respondenten noemen familieomstandigheden niet of veel minder vaak als reden om terug te gaan naar eigen land. Enkele respondenten noemen ook persoonlijke – vooral relationele – redenen om hier te blijven dan wel terug naar huis te gaan.

Tabel 27 Waar hangt uw verblijf in Nederland c.q. terugkeer naar eigen land van af?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Beschikbaarheid van werk	3	(14%)	14	(64%)	32	(41%)	49	(40%)
Familiesituatie	5	(23%)	0	(0%)	8	(10%)	13	(11%)
Geld	3	(14%)	2	(9%)	13	(17%)	18	(15%)
Als in persoonlijke behoeften is voorzien	5	(23%)	1	(5%)	3	(4%)	9	(7%)
Situatie in eigen land	4	(18%)	1	(5%)	3	(4%)	8	(7%)
Beter betaald werk in eigen land	1	(5%)	0	(0%)	5	(6%)	6	(5%)
Persoonlijke redenen, relatie in Nederland	0	(0%)	2	(9,1%)	6	(7,7%)	8	(6,6%)
Andere redenen of geen antwoord	1	(4,5%)	2	(9%)	8	(10%)	11	(16%)
Totaal	22		22		78		122	

Ten slotte vroegen we de respondenten onder welke omstandigheden ze zouden teruggaan naar eigen land. De antwoorden op deze vraag draaien bijna allemaal om de beschikbaarheid van werk en de mogelijkheden een afdoende inkomen te verdienen in Nederland dan wel in eigen land. Als er werk is, als de levensstandaard voldoende is dan wel als men hier voldoende geld verdiend heeft, zou men terug naar eigen land gaan. Een kleine minderheid van de respondenten zegt helemaal niet terug naar eigen land te willen. Ten slotte noemt een enkeling nog een eventuele verslechtering van het klimaat in Nederland als mogelijke reden om terug te keren. Niet duidelijk is of ze hierbij denken aan het economisch klimaat in Nederland of aan de publieke opinie met de groeiende weerstand tegen migranten.

Tabel 28 Onder welke omstandigheden zou u terug keren naar uw land van herkomst?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Werk	1	(3%)	2	(8%)	9	(10%)	12	(8%)
Hogere levensstandaard in eigen land	12	(41%)	2	(8%)	27	(29%)	41	(28%)
Familie/vrienden	2	(7%)	6	(23%)	10	(11%)	18	(12%)
Einde van contract	0	(0%)	0	(0%)	2	(2%)	2	(1%)
Als ik genoeg geld verdiend heb	5	(17%)	3	(12%)	6	(6%)	14	(9%)
Goede baan/salaris in eigen land	7	(24%)	2	(8%)	13	(14%)	22	(15%)
Als de situatie in Nederland slechter wordt	1	(3%)	0	(0%)	1	(1%)	2	(1%)
Een of meer andere redenen	0	(0%)	5	(19%)	12	(12%)	17	(11%)
Wil niet terug	1	(3%)	5	(19%)	10	(11%)	16	(11%)
Weet niet / geen antwoord	0	(0%)	1	(4%)	4	(4%)	5	(3%)
Totaal	29		26		94		149	

Meer algemeen laten de bovenstaande tabellen de verschillen tussen de groepen zien als het gaat om verblijfsperspectief en de motivatie van en de dynamiek achter hun mobiliteit. Voor de Polen gaat het vooral om

verbetering van de eigen financiële positie. Als ze genoeg gespaard hebben of als het in Polen economisch beter gaat en ze daar werk vinden en meer kunnen verdienen, gaan ze terug. Dat geldt voor meer dan 80 procent van de Poolse respondenten. Tegelijkertijd zegt echter bijna een op de drie Poolse respondenten dat ze hier vijf jaar of langer willen blijven. Bij de Roemenen wil echter een op de vijf respondenten helemaal niet terug, bij de Bulgaren één op de tien. Bij de Polen is dat slechts vier procent. De Roemenen en Bulgaren lijken minder gericht op de terugkeer naar eigen land dan de Polen. Terugkeer bij de Roemenen heeft vooral te maken met familieomstandigheden, niet met de economie. De Bulgaren zeggen, net als de Polen, vooral terug te keren als de economische toestand in het eigen land verbetert, maar dat lijkt minder scherp gedefinieerd dan bij de Polen, waar migratie vooral een project lijkt.

8 Conclusies

De gemeente Rotterdam is vooral geïnteresseerd in de positie van de Bulgaren. Daarom besluiten we deze rapportage niet alleen met enkele algemene conclusies, maar besteden we meer in het bijzonder aandacht aan de Bulgaren. Voordat we dat doen willen we opmerken dat het onderzoek niet de pretentie heeft representatief te zijn. Er is, zoals gezegd, een sterk accent gelegd op de groep Bulgaren die in Rotterdam in aantal veel kleiner is dan bijvoorbeeld de Polen. Wel hebben we bij het selecteren van respondenten nadrukkelijk nagestreefd om heterogeniteit in de totale onderzoekspopulatie te krijgen. Daarom zijn de respondenten op diverse manieren en via diverse vindplaatsen geselecteerd. We hebben de diversiteit die binnen de drie groepen bestaat zo goed mogelijk in kaart proberen te brengen. Dat geldt vooral voor de Bulgaarse groep. In deze studie laten we bijvoorbeeld zien dat er verschillen bestaan in juridische status, onderwijsniveau en arbeidsmarktpositie, migratiemotieven en netwerken. Inzicht in deze achterliggende factoren en processen maken het mogelijk om te generaliseren naar de algemene kenmerken van het incorporatieproces van drie groepen in de Rotterdamse samenleving.

We geven de belangrijkste conclusies in twintig punten weer:

1. Opvallend is dat van alle MOE-landers de meerderheid (55 tot 65 procent) vrouw is. Voor arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa geldt kennelijk niet, zoals dat vaak het geval is en was in westerse industrielanden, dat het voornamelijk om mannen gaat.
2. In leeftijdsverdeling zijn er grote verschillen tussen de drie groepen. Terwijl bij zowel de Polen als de Roemenen een ruime meerderheid van de arbeidsmigranten (60 – 70 procent) relatief jong is (tot en met 30 jaar), zijn bij de Bulgaren de oudere leeftijdscategorieën (ouder dan 30 jaar) in de meerderheid.
3. Veel Bulgaarse arbeidsmigranten die afkomstig zijn uit de Turkssprekende regio's hebben daardoor relatief gemakkelijk toegang tot de Turkse gemeenschap in Nederland.
4. De meeste geïnterviewde arbeidsmigranten zijn recent naar Nederland gekomen. Dit geldt met name voor de Bulgaren. Ruim een derde van hen kwam pas in 2009 voor het eerst naar Nederland. Van de Roemenen en Bulgaren kwam 75 tot 80 procent in 2007 (het jaar dat Roemenië en Bulgarije lid van de EU werden) hier voor het eerst. Dit betekent dus dat de meeste respondenten hier geen langdurige arbeidsgeschiedenis hebben.
5. Grofweg zijn er drie, deels overlappende complexen van redenen te onderscheiden waarom migranten naar Nederland zijn gekomen:
 - Het eerste is werkgerelateerd en heeft te maken met het aanbod of de beschikbaarheid van werk, de werkomstandigheden, het loon en

dergelijke. Dit is vooral het patroon dat we bij de Polen vinden. Zij zijn voor wat betreft migratieredenen in grotere getale daadwerkelijke arbeidsmigranten dan Roemen en Bulgaren.

- Het tweede complex factoren is gerelateerd aan communale netwerken en heeft betrekking op familie, vrienden en landgenoten. Vooral voor de Bulgaren is deze factor van groot belang. Bijna een derde van hen is om deze reden naar Nederland gekomen, terwijl dat voor Polen om een tiende gaat en voor Roemenen net iets meer dan een tiende van alle geïnterviewden.
- Het derde complex van factoren heeft betrekking op sociale voorzieningen van allerlei aard zoals huisvesting, onderwijs en de rol van taal. Vooral de Roemenen en de Polen noemen deze factoren. Maar ook voor de Bulgaren geldt dat voorzieningen een rol spelen. Een vijfde van de Bulgaarse respondenten noemt 'voorzieningen' zoals huisvesting, onderwijs voor zichzelf of de kinderen, maar ook de Nederlandse sociale voorzieningen als reden voor overkomst.
- Een additionele factor is de taal. Een kwart van de Polen en Roemenen geeft aan dat zij vanwege het feit dat zij uit de voeten kunnen met Engels en Duits in Nederland hierheen zijn gekomen. Voor de Bulgaren speelt dit nauwelijks een rol. We wezen er al eerder op dat zij zich voor een deel kunnen redden met Turks. Er is niet specifiek gevraagd naar de rol van deze taal, maar we mogen aannemen dat die van pas komt in een stad waar meer dan 45.000 mensen van Turkse afkomst wonen.

6. De meerderheid van de respondenten (bij Roemenen zelfs 60 procent) kwam alleen naar Nederland. Poolse arbeidsmigranten lijken iets vaker met de partner te zijn gekomen. Opvallend is dat Bulgaren meer in collectief verband naar Nederland komen dan Polen en Roemenen. 36 procent vertrok uit eigen land met partner en kinderen, met andere familieleden, vrienden of landgenoten.

7. We vroegen de respondenten of ze zich na aankomst in Nederland hebben ingeschreven bij de gemeente (GBA). Opvallend veel respondenten bleken dat gedaan te hebben, zij het dat Bulgaren vaker aangaven dat ze zich niet formeel bij de gemeente hadden gemeld. Ook hieruit blijkt weer dat de Bulgaren relatief meer informeel opereren en minder gericht zijn op formele kanalen en instanties.

8. Als we naar de onderwijs- en arbeidsmarktpositie van de respondenten kijken, dan blijkt vooral de Bulgaarse groep relatief laag geschoold te zijn en een zwakke arbeidspositie te hebben. De Bulgaren zijn veruit de laagst opgeleide groep: 45 procent van hen heeft alleen basisonderwijs of hooguit secundair onderwijs genoten (tot ongeveer 16 jaar). Dit komt overeen met het Nederlandse vmbo-niveau.

9. Opvallend is de marginale arbeidsmarktpositie van de Bulgaren. Een substantieel deel van hen heeft überhaupt geen werk – een op de zes respondenten is werkzoekend of werkt alleen in het eigen huishouden – en de helft werkt op basis van een informeel contract.

10. Als we naar beroepsactiviteiten kijken dan valt op dat de Polen werkzaam zijn in de tuinbouw, de industrie en de bouw. Dit zijn de zoge-

naamde fordistische beroepen en dan vooral aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Zij lijken daarmee erg op de gevestigde Turkse en Marokkaanse gastarbeiderspopulaties in Nederland. De Roemenen zijn veel vaker in de 'post-fordistische' beroepen werkzaam – de dienstverlening, de horeca, en dan ook wat meer aan de bovenkant van die beroepenladder. Bulgaren lijken veel meer een tussenpositie in te nemen: deels actief in fordistische banen: de bouw en schilderwerk, verder ook vaak in laagwaardige persoonlijke dienstverlening en deels in het informele/half formele circuit.

11. Wat betreft het vinden van een baan zijn er ook verschillen tussen de drie groepen. Bulgaren vinden hun baan voor ruim 80 procent via informele contacten (familie, vrienden of andere landgenoten in Nederland).

12. Het lijkt erop dat de Polen op een georganiseerde en vaak formele manier naar de arbeidsmarkt worden geleid. Roemenen doen dat veel meer op eigen initiatief en langs formele weg. Bulgaren doen dat veel meer informeel en maken gebruik van hun communale netwerken. Zij nemen op zich wat zich aandient en wat beschikbaar is.

13. De grote meerderheid van de respondenten migranten (73-80 procent) werkt alleen in Rotterdam of zowel in Rotterdam als elders. In ons onderzoek zijn wij amper respondenten tegengekomen die in Rotterdam wonen (vanwege de goedkope huisvesting) en elders werken.

14. Vooral Bulgaren werken vaak voor niet-Nederlandse werkgevers, deels voor andere Bulgaren en voor een groot deel voor werkgevers met een andere dan de Nederlandse of de eigen nationaliteit. In meer dan twee derde van de gevallen gaat het om werkgevers met een Turkse of Turks-Nederlandse achtergrond.

15. Vooral de Bulgaren leven met veel mensen in één woning. Bijna de helft van deze groep leeft met minstens drie anderen – de eigen partner niet meegerekend – in een woning. Een op de vijf Bulgaarse respondenten woont met minstens vijf anderen samen, een op de tien zelfs met zeven of meer personen.

16. Afgezien van de nabije familie (partner, kinderen, ouders) woont ruim de helft van de Bulgaarse en van de Poolse respondenten samen met landgenoten en/of andere migranten. Bij de Roemeense groep is dat beduidend minder (ruim een derde). Kortom, Poolse en Bulgaarse arbeidsmigranten wonen veelal samen met landgenoten en andere migranten in woningen of appartementen.

17. De respondenten zijn in grote lijnen op drie verschillende manieren aan huisvesting gekomen.

- De eerste is via wat we de communale netwerken zouden kunnen noemen: informatie verkregen van familie, partners, vrienden en bekenden. Opvallend is dat deze ingang tot het vinden van huisvesting voor alle groepen veruit de belangrijkste is. Voor alle groepen samen vinden migranten in bijna twee derde van de gevallen hun woning via communale netwerken. Voor Roemenen geldt dat het minst (33 procent), voor Bulgaren het meest (66 procent). Een op de tien Bulgaren vond de huidige accommodatie via hun partner. Dit zijn voornamelijk vrouwen. Aannemelijk is dat de man eerst naar Nederland is

gekomen, waarna de vrouw na bepaalde tijd, al dan niet inclusief gezin, naar de man toe is gekomen.

- De tweede manier om aan huisvesting te komen is via de werkgever. Rond een op de tien respondenten kreeg de huisvesting via de werkgever. Hier geldt dat de verschillen tussen de groepen gering zijn.
- De derde ingang is die van de formele kanalen en de gespecialiseerde instanties: makelaars, de gemeente (overigens nauwelijks van belang), internet, kranten en dergelijke. Roemenen bewandelen deze weg het vaakst – dat gebeurt in een derde van de gevallen – de Bulgaren het minst vaak – ongeveer in 15 procent van de gevallen.

18. In de pers zijn berichten verschenen over de hoge woonlasten voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Dit blijkt echter per herkomstgroep te verschillen. Ruim 40 procent (bij de Bulgaren zelfs 50 procent) van de respondenten woont gratis of vrij goedkoop (tot 200 euro per maand). Een op de vijf van hen verkeert daardoor echter wel in de situatie de slaapkamer met anderen (niet de partner) te moeten delen. Andere respondenten betalen meer huur. Ruim 40 procent van de respondenten betaalt tussen 200 en 500 euro huur, 17 procent betaalt zelfs tussen 500 en 800 euro huur per maand. Zeker bij deze laatste categorie is echter niet helemaal zeker of respondenten dit bedrag individueel moeten betalen of samen met alle anderen met wie ze hun woonruimte delen. Bulgaren wonen relatief vaak gratis of zeer goedkoop. Roemenen, maar ook Polen betalen vaker minimaal 500 euro aan huur.

19. Verreweg de meeste respondenten denken langer dan een jaar in Nederland te blijven. Bij de Poolse en Bulgaarse groepen denkt rond 30 procent van de respondenten vijf jaar of langer in Nederland te blijven. Groot is ook de groep die het nog niet weet: 41 procent van alle migranten, bij de Bulgaren zelfs nog iets meer.

20. Roemenen en Bulgaren lijken minder gericht op hun eigen land en de terugkeer daarheen dan de Polen. Terugkeer bij de Roemenen heeft vooral te maken met familieomstandigheden, niet met de economie. De Bulgaren zeggen, net als de Polen, vooral terug te keren als de economische toestand in het eigen land verbetert, maar dat lijkt minder scherp gedefinieerd dan bij de Polen, waar migratie vooral een project lijkt.

Literatuur

- Bochove, M. van, K. Rusinovic en G. Engbersen (2010)
Over de rode loper. Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag. Den Haag: Nicis.
- Boom, J. de, A. Weltevrede, S. Rezai en G. Engbersen (2008).
Oost-Europeanen in Nederland. Een verkenning van de maatschappelijke positie van migranten uit Oost-Europa en voormalig Joegoslavië. Rotterdam: Risbo.
- Engbersen, G., E. Snel and J. de Boom (2010),
'A van full of Poles': Liquid migration from Central and Eastern Europe. In: R. Black, G. Engbersen, M. Okólski en C. Panțiru (eds.), *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 115-140.
- Gemeente Den Haag (2010).
Monitor Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag, 2009. Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn.
- Gemeente Pijnacker-Nootdorp (2009).
Arbeidsmigranten uit de MOE+-landen in de gemeente Pijnacker-Nootdorp. Arcadis: Rotterdam, 23 maart 2009.
- Gemeente Rotterdam (2008)
Polen in Rotterdam Een verkennend onderzoek naar de leef- en werksituatie en de (toekomst)plannen van Polen in Rotterdam. Gemeente Rotterdam, november 2008.
- Karczemski, Michal en Anne Boer (2010),
Post-Accession Migration: Polish migrants moving from Poland to The Hague. Master thesis Human Geography. January 2010.
- Korf, D. (2009).
Polen in Nederland. Utrecht: FORUM.
- Leefbaar Rotterdam (2008a).
Polen en Oost-Europeanen in Rotterdam. [www.leefbaarrotterdam.nl]. Bezocht op 10 maart 2010.
- Leefbaar Rotterdam (2008b)
'Ze blijven komen, maar waar blijven ze?' MOE-migratie als beheersbare ontwikkeling, Rotterdam, 18 maart 2008.
- Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Crujff en P. van der Heijden (2004),
Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Toruńczyk-Ruiz, Sabina (2008)
Being together or apart? Social networks and notions of belonging among recent Polish migrants in the Netherlands. CMR Working Papers 40/98 december 2008.
- Weltevrede, A.M., J. de Boom, S. Rezai, L. Zuijderwijk en G. Engbersen (2009).
Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa – een profielschets van recente arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Rotterdam: RISBO BV.

BIJLAGE 1

Het klassenschema van Erickson, Goldthorpe und Portocarero (EGP)

I	Higher-grade professionals, administrators, and officials; managers in large industrial establishments; large proprietors
II	Lower-grade professionals, administrators, and officials, higher-grade technicians; managers in small industrial establishments; supervisors of non-manual employees
IIIa	Routine non-manual employees, higher grade (administration and commerce)
IIIb	Routine non-manual employees, lower grade (sales and services)
IVa	Small proprietors, artisans, etc., with employees
IVb	Small proprietors, artisans, etc., without employees
IVc	Farmers and smallholders; other self-employed workers in primary production
V	Lower-grade technicians; supervisors of manual workers
VI	Skilled manual workers
VIIa	Semi-skilled and unskilled manual workers (not in agriculture, etc.)
VIIb	Agricultural and other workers in primary production